

PERSPEKTIVE U RAZVOJU MALIH SELA NA PODRUČJU REPUBLIKE SRBIJE

PERSPECTIVES IN THE DEVELOPMENT OF SMALL VILLAGES ON THE TERRITORY OF THE REPUBLIC SERBIA

UDK: 711.437(497.1)
Prethodno saopštenje

Dr Radomir MALOBABIĆ, dipl. inž. grad.

REZIME

U radu se ističe znatan broj malih sela u naseobinskom sistemu Republike Srbije. Gotovo 40% ovih sela su mala sela. Mala sela su posebno zastupljena na području Centralne Srbije i Kosova i Metohije.

Za razvojne probleme malih sela nije bilo vremena u periodu urbanizacije gradova, industrijalizacije i sl., pa se ističe da su sva bila prepuštena izumiranju.

Na kraju dvadesetog veka u Republici Srbiji ima više malih sela nego tridesetih godina pre, te se stoga nisu ostvarile želje o njihovom nestanku sa prostora Republike Srbije.

Sa gledišta sadašnjih globalnih prostorno razvojnih ciljeva ima ekonomskog, ekološkog i ukupnog razvojnog smisla da se malo selo rehabilituje kao životni ambijent u budućnosti.

Autor smatra da za to ima mogućnosti i opravdanja, jer bi time bili bliže ostvarenju ciljeva razvoja ukupnog prostora sa aspekta ravnomjernog razvoja, održivog razvoja i ekološkog razvoja.

Ključne reči: malo selo, zavičaj, put, zdrava hrana, autohtonost.

SUMMARY

In the work there is emphasized an important number of small villages in the settlement system of the Republic Serbia. Nearly 40% of all the villages are the small villages, particularly in the area of the Central Serbia and in Kosovo and Metohia.

For the development problems of small villages there was no time in the period of towns urbanization, industrialization and so on, and it is to emphasize, that they were left to extinction.

At the end of the twentieth century in the Republic Serbia there exist more small villages than thirty years ago, so that desires for their extinction in the area of the Republic Serbia are not realized.

From the aspect of the current space development designs it is justified from the point of view economical, ecological and developmental to rehabilitate the small village as a life environment in the future.

The author estimates that this is possible and justified, as in this way we would be nearer to the realization of the intention for the whole space development, from the point of view of uniform development, possible development and ecological development.

Key words: small village, native country, way, healthy food, autochthonism.

1. UVOD

Mala sela zauzimaju znatan deo naseobinskog sistema Republike Srbije. Naša naučna i stručna literatura nije decidirano jasna šta su to mala sela u naseobinskom smislu, iako ima dosta pokušaja za definisanje tog pojma od strane naših ruralnih sociologa, arhitekata, antropogeografa i dr. Svi se slažu da su to sela od 1–500 stanovnika koja su znatno zastupljena, naročito u naseobinskom sistemu Republike južno od Dunava (Centralna Srbija i Kosovo i Metohija).

Problem razvoja i opstanka malih sela posebno se kod nas pojavio u posleratnom periodu od 1945. godine.

Brzi razvoj, industrijalizacija, te njena direktna posledica deagrarizacija i razvoj velikih gradskih cen-

tara nameću problem budućnosti življenja u malom selu.

Iako se ovaj problem rano uočio nije bilo odgovarajućih programa i pitanja kako zaustaviti proces napuštanja malog sela i sprečiti njegovo nestajanje. Mnogo se prognoziralo da će malo selo izumreti, pa je taj proces prepušten vremenu.

Na sreću, to se ipak nije dogodilo, ostala su mnoga mala sela i ona danas predstavljaju čuvar autohtonog seoskog života, zdravog prirodnog ambijenta i resurse koji u novom konceptu razvoja sela imaju svoju šansu.

U ovom radu upoznaćemo prostornu rasprostranjenost, intenzitet emigracije stanovništva iz malih sela, oceniti štetu od procesa izumiranja i nebrige, kao i valorizovati sadašnji potencijal malog sela zbog njegovih komparativnih prednosti za budući razvoj. Upoređićemo statističke i druge izvore podataka za period 1961–1991. godina.

Adresa autora: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 11000 Beograd, Bulevar kralja Aleksandra 73/II

2. OSNOVNE PROSTORNO-DEMOGRAFSKE I MORFOLOŠKO-URBANISTIČKE KARAKTERISTIKE MALOG SELA

2.1. Pojam termina malo selo

Naša naučna i stručna literatura bavila se ovim problemom. Nije bilo lako definisati taj termin sa gledišta ni jedne nauke. Tako u razmatranjima antropogeografa taj pojam nije jasno definisan. Pokušalo se doći do toga posmatranjem naseobinskih sistema po regionima, veličina atara, broj domaćinstava i sl. Tako M. Lutovac [1] smatra da selo ima od 4–80 kuća kad je u pitanju region Kolašina. Slične veličine naselja postoje i kod ostalih antropogeografa i kreću se od nekoliko kuća pa do oko 85 kuća [2].

Mnogi autori rukovodili su se statističko demografskim podacima, tj. broj stanovnika sela bio je kriterij za određivanje veličine sela, pa i za termin malo selo. Nažalost ni oni nisu tačno definisali koje veličine treba da bude naselje da bi se zvalo malo selo [3].

Jasnija tumačenja šta bi to bilo malo selo dali su naučnici u novije vreme, posebno 70. i 80. godine, a ističemo izučavanja sociologa S. Šuvara i urbanista B. Kojića i Đ. Simonovića. Iako i oni nisu sasvim određeni da li je malo selo od 1–500 stanovnika ili su to sela i do 1000 stanovnika. Ipak da se zaključiti, naročito na osnovu radova B. Kojića, da je malo selo u Srbiji selo od 1–500 stanovnika (1–499) [4].

Sumirajući sva dosadašnja izučavanja i društvenih i prirodnih nauka, R. Malobabić [5] ističe da je malo selo na prostoru Republike Srbije ono koje ima od 1–499 stanovnika, da je to selo po pravilu bez suprastrukturnih sadržaja (trgovine, zdravstvene usluge, škola, često i bez velikog objekta i dr.). Osnovna mu je funkcija rad i stanovanje, jer druge funkcije nisu rentabilne. Sve druge funkcije stanovnici malog sela imaju u većim naseljima (centrima zajednice sela).

Drugi razlog što da pod terminom "malo selo" svrstavamo sela od 1–499 stanovnika donosimo i zbog toga što svi drugi kriteriji nisu bez izuzetka. Tako ako bi uveli kriterij mali atar, onda bi to bilo samo delimično tačno. Naime, u procesu emigracije mnoga veća

sela postala su mala, a atar je ostao veliki. Takođe, mnoga brdsko-planinska sela po pravilu su mala sela sa velikim atarima i sl. Takođe, i druge sociološke, ekonomske, komunalne i karakteristike koje možemo pripisati malom selu često se mogu odnositi i na veća i velika sela (starost stanovništva, nizak dohodak po posedu, nizak komunalni standard i dr.).

2.2. Prostorna rasprostranjenost malih sela

2.2.1. U periodu do 1961. godine

Malo selo nije samo specifičnost naseobinskog sistema u Republici Srbiji, što se često isticalo kao razlog za prepuštanje njegovog opstanka vremenu izumiranja. Naime, po podacima statističkog godišnjaka SFRJ iz 1961. godine, na prostoru bivše države i druge republike imale su visok procenat učešća broja malih sela u ukupnom broju naselja.

Iz tabele 1 vidimo da Republika Srbija ima najmanje učešće malih sela u ukupnom broju – 39,5%, dok najviše malih sela ima Republika Slovenija čak 92,3%.

Ovu činjenicu posebno ističemo jer je Republika Slovenija i najrazvijenija Republika bivše SFRJ tj. u razvoju joj nisu smetala mala sela. Iz Tabele broj 1 možemo istaći i još jedan važan zaključak da su u geografskom smislu mala sela karakteristična za brdsko-planinska područja (Crna Gora 84,3%, malih sela, Slovenija 92,3%, itd.).

Podaci iz tabele 2 ukazuju da je najveća zastupljenost malih sela u naseljima Kosova i Metohije tj. 57,7%, dok na području Centralne Srbije malih sela ima 36,5% u ukupnom broju naselja. Za Vojvodinu možemo reći da i nema malih sela, jer procenat učešća malih sela u ukupnom broju naselja je svega 6,8%. Za prostor Republike Srbije zaključujemo da je malo selo specifičnost južno od reke Dunava.

Iz tabele 2 vidi se i raščlanjavanje kategorije malih sela od 0–500 stanovnika na sela od 1–99, 100–199, 200–299, 300–399 i 400–499. U 1961. godini suviše malih sela od 1–99 stanovnika – bilo je svega 2% u ukupnom broju dok su ostale kategorije sela imale podjednako učešće.

Tabela 1. Učešće malih sela u ukupnom broju naselja u SFRJ i bivšim republikama i AP u 1961. godini

Veličina naselja	SFRJ		Bosna i Hercegovina		Crna Gora		Hrvatska		Makedonija		Srbija		Slovenija	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Do 99	5.129	18,3	857	14,1	211	16,8	1.350	17,0	151	8,7	120	2,0	2.645	43,9
100–199	5.293	18,8	1.357	22,4	348	27,6	1.043	20,0	225	12,9	432	7,1	1.572	26,6
200–299	3.924	14,0	953	13,7	281	22,6	765	15,5	273	15,7	611	12,0	763	12,7
300–399	2.763	9,9	621	10,2	124	9,8	538	11,3	219	12,6	632	10,4	402	6,7
400–499	2.105	7,5	479	7,9	95	7,5	538	8,0	171	9,8	606	10,0	216	3,6
0–500		68,5	4.267	68,3	1.059	84,3	4.843	71,8	1.039	59,7	2.401	39,5	5.557	92,3

Izvor: Popis stanovništva i domaćinstava u 1948, 1953. i 1961. godini – Savezni zavod za statistiku, 1965. godine

Tabela 2. Broj i procenat učešća malih sela na teritoriji Republike Srbije u 1961. godini

Veličina naselja	Republika Srbija		Centralna Srbija		Vojvodina		Kosovo i Metohija	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno	6.007	100	4.189	100	451	100	1.237	100
do 99	120	2,0	44	1,1	1	0,2	75	5,2
100–199	432	7,1	253	6,0	4	0,9	175	12,3
200–299	611	10,0	373	8,9	9	2,0	229	15,9
300–399	632	10,4	452	10,8	7	1,6	173	12,0
400–499	606	10,0	427	10,0	12	2,7	177	12,3
0–500	2.401	39,5	1.549	36,8	33	6,8	829	57,7

2.2.1.1. Prostorni razmeštaj malih sela

Đ. Simonović [6], proučavajući prostorni razmeštaj malih sela u Republici Srbiji, ističe da su mala sela zastupljena širom Centralne Srbije, a posebno u zapadnom i jugozapadnom delu.

Isti autor je posebnu vrednost u izučavanju malih sela dao njihovoj rejonizaciji po morfološko–urbanoj strukturi na području Centralne Srbije (slika 1).

Izučavajući ovu problematiku B. Kojić [7] takođe, dolazi do podataka o procentualnoj zastupljenosti veličine sela po urbanističko–morfološkim tipovima.

Analizirajući sliku 1 i tabelu 3 ističemo sledeće činjenice. Mala sela postoje širom Centralne Srbije i gotovo su sva morfološko–urbanih tipova. Najviše malih sela ima ipak u područjima gde dominira razbijeni starovlaški i ibarski (50%) i zbijeno timočki i južnomoravski tip (48%). Ta dva tipa morfološko urbane strukture su dominantna u kategoriji malih seoskih naselja.

Komentarišući svoja izučavanja B. Kojić [8] navodi: "Upadljivo je da malih sela ima najviše u razbijenom tipu kako starovlaška, tako i u ibarskom sa 50% i u potpuno zabijenom tipu Istočne Srbije sa 44,2%, iako su ta dva tipa potpuno različita po svojoj strukturi. Objašnjenje se može naći i u činjenici da su ta mala sela uglavnom planinska sela sa zaostalim poljoprivredom (ekstenzivno stočarstvo, veliki atari)".

2.2.2. Period od 1961. godine

U naučnoj i stručnoj literaturi sve je manje interesovanja za izučavanje problema malih sela posle 1961. godine.

Tako se još mogu naći radovi za period 1961–1971. godina, gdje, Đ. Simonović i M. Ribar [9] kon-

statuju da se broj malih sela povećava. Tako po popisu iz 1971. godine u Centralnoj Srbiji ima ukupno 1740 malih seoskih naselja, što je 40% od ukupnog broja, a za 11% je više nego 1961. godine.

Prema teritorijalnoj rasprostranjenosti suviše malih sela (0–100) najviše ima u niškom regionu (5,73%), zatim u južnomoravskom (3,48%) i kraljevačkom (3,18%).

Sela od 100–500 stanovnika najviše ima u južnomoravskom regionu (56,15%), niškom (51,20%), kraljevačkom (44,97%) itd. Najmanje malih sela ima u beogradskom regionu – svega 11,0%. Ovi podaci ukazuju da se u periodu od 1961–1971. godine nije znatnije promenio razmeštaj malih sela u prostoru Centralne Srbije.

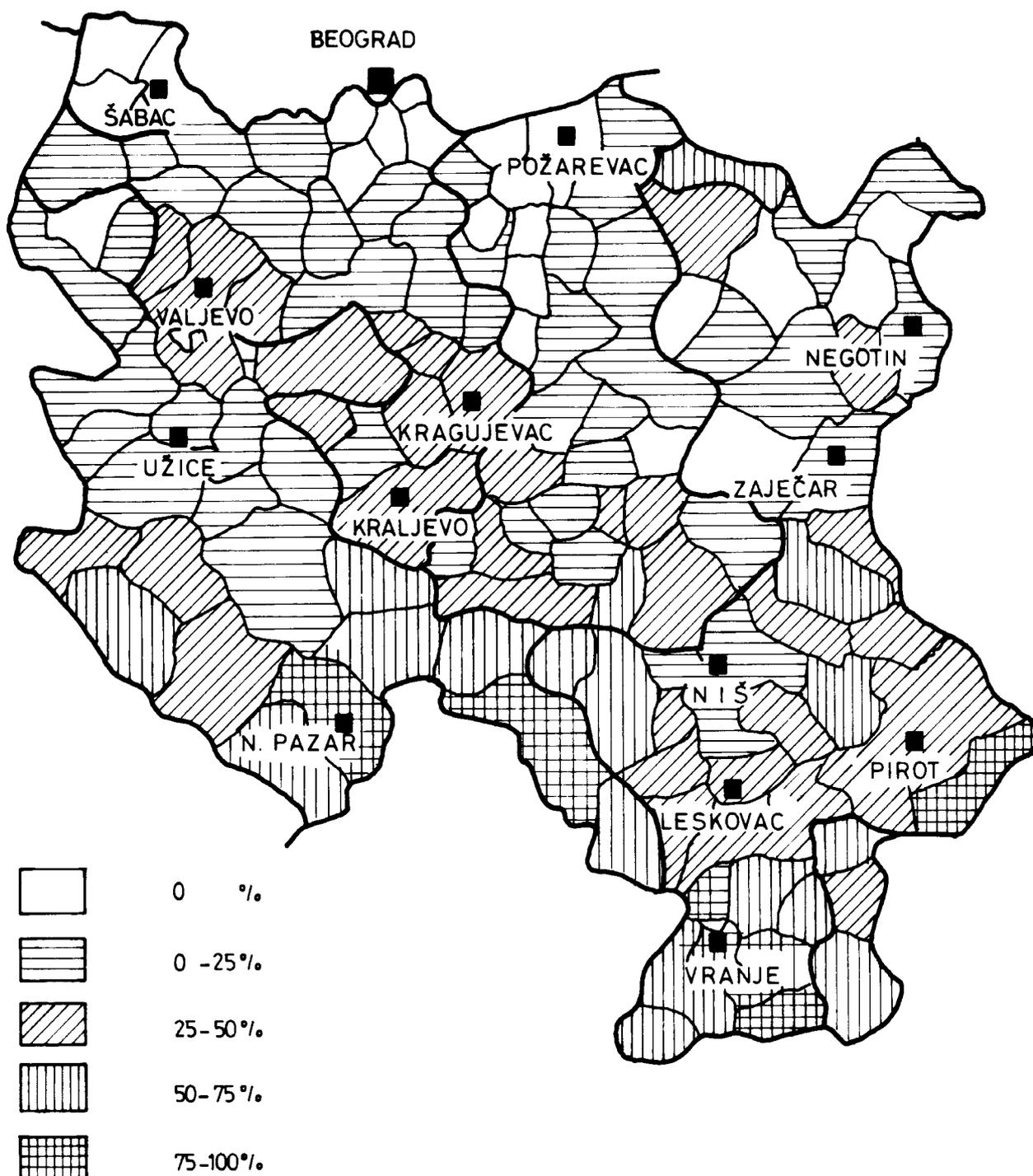
Osnovne tendencije u kretanju broja stanovništva za period 1961–1971. godine pokazuju da se broj stanovnika u većini malih sela smanjuje, a naročito u onim najmanjim.

Tako u kategoriji sela od 0–100 stanovnika pozitivan rast stanovništva ima svega 8 sela ili 7,45%, nulti rast 22 sela ili 21,90%, a negativan rast 70 sela ili 63,65%. U kategoriji veličine sela od 100–500 stanovnika povećanje broja stanovnika beleži 194 sela ili 11,83%, a bez porasta stanovništva je 906 sela ili 55,22%, a negativan bilans ima 540 sela ili 32,93%. Najčešće se pokazuje da sela u kategoriji od 200–300 postaju najmanja sela od 0–100, a da neka sela od 500–1000 stanovnika prelaze u kategoriju malih sela.

Ovi podaci pokazuju da su svega 202 sela imala pozitivan rast stanovništva što je svega 11,60%. Slične trendove u 1991. godini ističe i D. Tošković [10], tj. sve

Tabela 3. Veličine sela po regionima određenih tipova naselja (u procentima) u 1961. godini

Područje	Sela do 500 stan.	Sela od 500 – 1000 stan.	Sela od 1000–2000 stan.	Sela od 2000–3000 stan.	Sela od 3000–5000 stan.	Sela sa više od 5000 stan.
Ušoreno mačvansko	16,7	13,0	48,0	9,3	0,3	3,7
Poluzbijeno šumadijsko	24,3	35,2	31,0	6,7	1,8	1,0
Razbijeno starovlaško i ibarsko	50,0	35,9	14,3	1,3	0,3	0,2
Razredeno moravsko	25,3	35,5	29,5	5,9	2,9	0,9
Zbijeno timočko i južnomoravsko	44,2	35,4	16,9	2,5	0,9	0,1

Slika 1. Teritorijalna rasprostranjenost malih sela veličine do 500 stanovnika prikazana u procentima od ukupnog broja sela u opštinama uže Srbije, a po područjima morfološko-urbanističkih tipova seoskih naselja

do 1991. godine malo selo predstavlja migracioni resurs, uz stalno povećanje broja malih sela.

Stoga teza da će malo selo vremenom iščeznuti iz naseobinskog sistema u Republici Srbiji, naročito u Centralnoj Srbiji, nerealna je. Nasuprot tome tih sela je više u 1991. godini nego 1961. godine.

Za nešto suptilniju analizu intenziteta promena u malim naseljima u Republici Srbiji, analiziraćemo promene po opštinama u periodu od 1961. do 1991.

godine. Metodom slučajnih uzoraka pratićemo promene u pojedinim opštinama po broju sela i stanovnika u 1961. i 1991. godini, kao i po pripadnosti pojedinim regionima različitih urbano-morfoloških struktura na području Centralne Srbije.

Rezultati navedeni u tabeli 4 dobijeni su na osnovu analize promena u naseljima i stanovništvu u 18 opština, u svih pet tipova urbano-morfološke strukture.

Tabela 4. Mala sela, broj stanovnika i naselja po urbano–morfološkim tipovima

Opština	Ukupan broj sela		Ukupan broj stanovnika		Broj malih sela 0–500		Broj stanovnika malih sela		Procenat malih sela u ukupnom broju		Procenat stanovnika malih sela u ukupnom broju		Procenat broj naselja i stanovnika malih sela	
	1961.	1991.	1961.	1991.	1961.	1991.	1961.	1991.	1961.	1991.	1961.	1991.	1961.	1991.
PODRUČJE POTPUNO RAZBIJENOG IBARSKOG I STAROVLAŠKOG TIPA														
Bosilegrad	36	36	17.013	9.204	27	30	4.954	4.622	75,00	83,80	29,11	50,22	11,10	–70
Novi Pazar	98	99	38.071	33.500	72	80	16.456	12.884	73,50	80,80	43,22	38,47	11,11	–22
Arilje	22	22	18.673	15.353	4	6	1.541	1.597	18,00	27,30	8,25	10,40	50,00	3,60
G. Milanovac	70	70	43.402	27.655	27	39	8.118	10.490	38,60	55,70	18,70	36,33	44,40	23,78
Ukupno:	226	227	117.159	55.562	130	155	31.069	29.257	57,50	68,20	26,50	52,65	19,23	6,17
PODRUČJE POTPUNO ZBIJENOG TIMOČKOG I JUŽNOMORAVSKOG TIPA														
Bujanovac	59	59	34.461	32.188	35	36	9.108	6.166	59,50	61,00	26,42	19,156	2,80	–33
Kladovo	21	21	25.534	20.698	3	4	951	1.338	14,20	19,00	3,70	6,46	33,30	40,69
Vranje	103	103	44.630	28.921	73	84	20.726	12.424	70,80	81,50	46,43	42,95	15,00	–48,10
Merošina	27	27	19.270	16.470	7	8	2.472	2.468	25,90	29,60	12,82	14,98	14,30	–0,20
Ukupno:	210	210	123.895	101.277	118	132	33.286	22.396	56,10	64,28	26,86	22,11	14,40	32,28
PODRUČJE POLUZBIJENOG ŠUMADIJSKOG TIPA														
Lajkovac	18	18	16.308	14.528	4	6	1.537	1.810	22,20	33,30	9,42	12,45	50,00	17,76
Mionica	37	37	21.499	15.689	17	22	6.190	7.061	46,00	59,40	28,79	45,00	29,40	14,07
Loznica	49	49	56.100	63.560	12	15	4.117	4.709	22,40	30,60	7,33	7,40	25,00	14,37
Ljig	25	25	17.902	13.158	5	12	1.806	4.161	20,00	48,00	10,00	31,62	14,00	130,30
Ukupno:	129	129	111.809	106.944	38	55	13.650	17.741	29,45	42,63	12,20	16,58	44,73	29,97
PODRUČJE RAZREĐENOG ZBIJENOG MORAVSKOG TIPA														
Ražanj	22	22	18.829	13.582	6	11	1.717	3.353	27,30	50,00	10,18	24,69	83,30	74,90
Batočina	13	13	14.136	14.284	4	4	1.256	1.653	30,70	30,70	8,88	11,57	0	31,90
Golubac	24	24	15.320	12.513	12	15	4.276	4.959	50,50	62,50	27,91	39,63	25,00	15,17
Svetozarevo	52	52	43.078	39.666	14	21	4.597	5.322	26,90	40,40	11,47	13,41	50,00	15,77
Ukupno:	111	111	91.363	80.009	36	51	12.046	15.287	32,43	45,94	13,18	19,10	41,60	26,90
PODRUČJE UŠORENOG MAČVANSKOG TIPA														
Bogatić	14	14	35.560	34.438	1	1	454	458	7,10	7,10	1,27	1,30	0,0	0,80
Šabac	51	51	64.514	68.976	9	14	3.169	4.639	17,60	27,45	4,40	7,16	55,00	55,85
Ukupno:	65	65	100.073	103.414	10	15	3.623	5.397	15,38	23,07	3,62	5,21	50,00	48,96
Sveukupno:	741	741	544.300	448.206	332	438	93.674	90.078	44,80	59,10	17,20	20,09	31,90	3,90

Tako je analizirano 741. naselje od kojih je u 1961. godini bilo 332 malih sela, a u 1991. godini 438 malih sela. Osnovni je zaključak da je broj naselja ostao nepromenjen tj. bez promena broja seoskih naselja, a broj malih sela se povećao za 31,9%.

U isto vreme, u periodu od 1961. do 1991. godine, broj stanovnika u selima registrovanih opština smanjio se sa 544.300 stanovnika na 448.300, što je manje za 17,7%. Ovaj podatak jasno ukazuje da se broj stanovnika sela smajivao tj. ukupno u naseobinskom sistemu registrovanih opština i sela su postajala sve manja.

Osnovni zaključak iz registrovanog uzorka svodi se na to da je sve manje stanovnika u selima, da je sve više malih sela odnosno onih najmanjih, a da je broj

stanovnika malih sela gotovo isti (–3,9%). To ukazuje na zaključak da se problem malih sela u Republici Srbiji nije rešavao već se komplikovao tj. sve je više naselja od 0–500 stanovnika, a broj stanovnika u njima nepromenjen je već tri decenije.

Kad je u pitanju područje urbano–morfološkog tipa onda u potpuno razbijenom ibarsko–starovlaškom gotovo da preovladava malo selo. Od ukupnog broja naselja 68,20% su mala sela u kojima je 1991. godine živelo 52,65% stanovnika.

Posebno treba istaći da je u periodu od 1961. do 1991. godine broj malih sela porastao za 19,23%, kao i broj stanovnika u njima za 6,17%.

U ovom tipu seoskih naselja malo selo je pretežna kategorija naselja u kome živi seosko stanovništvo. Takođe ovde treba istaći indikativan podatak da se broj stanovnika sela u periodu od 1961. do 1991. godine smanjio za više od 50% tj. seosko stanovništvo intenzivno je emigriralo sa sela, ali malo selo je ostalo i broj se uvećavao.

Na području potpuno zbijeno timočkog i južnomoravskog tipa događali su se nešto drugačiji procesi. Ukupan broj stanovnika sela smanjen je za svega 18,3%, ali se zato broj stanovnika malih sela smanjio za 32,28%. Ukupan broj malih sela u 1961. godini iznosio je 118 ili 56,10%, a u 1991. godini 132 ili 64,28% od ukupnog broja seoskog naselja. Broj malih sela povećao se u tom periodu za 14 ili 14,4%. Osnovna zakonitost promena u ovom tipu sela je da postoji visok stepen zastupljenosti broja malih sela, broj malih sela se povećao, ali se broj stanovnika u malim selima znatno smanjio tj. mala sela postala su sve manja.

Na području poluzbijenog-šumadijskog tipa od ukupnog broja sela broj malih sela u 1961. godini iznosio je 29,45%, a u 1991. godini 42,63%. U istom vremenu broj seoskih stanovnika u malim selima iznosio je u 1961. godini 12,20%, a u 1991. godini 16,58% od ukupnog broja seoskih stanovnika.

U periodu 1961/91. godina broj malih sela se povećao za 44,73%, a broj stanovnika u malim selima za 29,97%. Osnovni zaključak je da su mala sela zastupljena u velikom procentu u ovom tipu sela u 1991. godini sa 42,63%, da se njihov broj povećao kao i broj stanovnika malih sela.

Za ovo područje može se reći da se povećavao broj malih sela, ali da se stanovništvo nije smanjivalo intenzitetom kao u prethodna dva područja (manji intenzitet emigracija).

Za područje razređenog zbijenog moravskog tipa može se reći da je iznad prosečnih vrednosti indikatora za ukupni prostor Republike Srbije. Naime, u 1961. godini od ukupnog broja seoskih naselja 32,43% su mala sela, a u 1991. godini ukupno 45,94% su mala seoska naselja. U 1961. godini u malim selima živelo je 13,18% seoskog stanovništva, a u 1991. godini 19,10%. Intenzitet promena za period 1961–1991. godina je veoma visokih trendova. Tako je broj malih sela porastao za 41,6%, a broj stanovnika malih sela za 26,90%.

Najmanje malih sela ima u području ušorenog mačvanskog tipa seoskih naselja. U tom području u 1961. godini bilo je svega 15,38% malih sela, a u 1991. godini taj broj je porastao na 23,07%. U 1961. godini u malim selima živelo je svega 3,62% stanovništva sela, a u 1991. godini taj broj je 5,21%. Na kraju u ovom tipu naselja statistički je evidentiran visok porast broja sela u periodu 1991/61. godina od 50% i broj stanovnika u malim selima od 48,96%.

Svi ovi podaci ukazuju da je došlo do znatnih strukturalnih promena u broju naselja i stanovnika u kategoriji malih sela u naseobinskom sistemu Centralne Srbije. Posebno su vredni indikatori koji ukazuju na porast broja sela u svim područjima, kao i porast broja stanovnika.

To dalje ukazuje da smo za ovih trideset godina imali više naselja koja su bila prepuštena sama sebi, ali i veći broj stanovnika bez kvalitetnih uslova življenja. Već pomenuta izučavanja jasno ukazuju na činjenicu da je malo selo, selo bez kvalitetnog puta, sigurnog vodosnabdevanja, bez telefona, većina sela bez blizine škola, zdravstva, kulturnih i drugih blagodeti sadašnje civilizacije.

Da zaključimo, malo selo je stvarnost, naša tekovina i obeležje ukupnog naseobinskog sistema prostora Republike Srbije. Malom selu treba razvojna revitalizacija, fizička i privredna obnova a ne zatvaranje, ignorisanje i zapostavljanje. Ako smo uzeli dovoljno reprezentativan uzorak, onda danas u Centralnom delu Republike Srbije ima oko 2.400 malih sela (oko 60%) i u njima živi oko 1.000.000 stanovnika (20%).

3. RAZVOJ MALIH SELA U BUDUĆNOSTI

U svim razvojnim planovima, razvojnim politikama koje će obeležiti 21. vek, malo selo ne bi trebalo da ima ulogu pastorčeta, već, naprotiv, ravnopravan tretman i za pojedine regione u Republici Srbiji i razvojnu šansu. Pokušaji političkog ignorisanja koji traju već više decenija i koji su podržavani u stručnim i javnim krugovima nisu do sada dali rezultate. Pomenimo jedan od retkih radova poznatog ruriste B. Kojića [11], iz sedamdesetih godina, koji dokazuje kako je praktično nerentabilno preseliti malo selo na drugu lokaciju, već da je mnogo jeftinije uložiti napor i opremiti ga infrastrukturom koja garantuje njegov opstanak, naročito izgradnja puta.

Rad se odnosio na malo selo Zakute u opštini Leskovac. Posebno su interesantni zaključci ovog rada, a pošto on nije objavljen istaćićemo ih u celosti.

– Izgradnja malog sela na osnovu samoinicijative trajala bi verovatno 30–50 godina, a uređenje saobraćajne mreže postepeno za 5–10 godina. Znači prema prvom rešenju staro naselje bi bilo zapušteno, a novo ne bi bilo izgrađeno dugi niz godina.

– Položaj starog naselja i njegova struktura povoljniji su u higijenskom pogledu, jer ono se nalazi na dobro osunčanoj i provetrenoj terasi i ima puno zelenila.

– Novo naselje bi zauzelo prioritarno poljoprivredno zemljište što se mora smatrati negativnom osobinom.

– Radnici i službenici koji iz sela odlaze na rad u obližnje naselje višeg reda imaju povoljnije uslove u novom naselju, jer se nalaze bliži direktnim saobraćajnim sredstvima, pa bi gubili manje vremena u svom svakodnevnom kretanju. Istina, poljoprivredni proizvođači bi imali radno mesto u ataru više udaljenom iz novog naselja nego iz starog naselja.

– U novom naselju bi se mogla izvršiti koncentracija više obližnjih manjih naselja, pa tako formirati veće zbijeno naselje čija bi struktura i oprema mogli kasnije dobiti urbani karakter.

U svom globanom stavu B. Kojić ipak navodi neke funkcije kada bi trebalo razmišljati o selidbi malog sela i navodi – 5 km udaljen put i manje od 50 domova.

Iz nekih sopstvenih istraživanja, kao i ovog koji smo naveli, mislimo da nema nigde mesta koje može biti bolje od sadašnjih lokacija naših sela. Ni jedna lokacija ne bi bilo povoljnija od "zavičaja", to je upravo dokazao i B. Kojić. Danas bi to istraživanje bilo još ubedljiviji dokaz toj tezi. Naime, izgradnja puta, vodovoda, ulica, telefona i dr. je mnogo jeftinija stavka, naročito ako je zemljište već namenjeno za te svrhe, tj. ako postoji selo.

Danas u odbrani malog sela postoje mnogi argumenti jer vekovima stvaranu vrednost treba obnoviti, zadržati, razviti, a ne zapuštati, preseljavati. Život na selu treba stimulisati.

Osnovni razvojni ciljevi o selu zapisani u Prostornom planu Republike Srbije glase: zaustavljanje depopulacije i pogoršanja demografske i socijalne strukture sela, aktiviranje lokalnih potencija i motiva za životom u selu, poboljšanje komunalnog i socijalnog standarda i kvaliteta življenja na selu, obezbeđenje socijalne i ekonomske sigurnosti, očuvanje i unapređenje ekoloških, kulturnih i drugih vrednosti [12].

U Prostornom planu tj. u njegovim globalnim ciljevima provejava težnja za ravnomernim razvojem prostora. Prepuštanjem malog sela izumiranju ili pak preseljenju udaljićemo se od tog cilja u budućnosti.

Tumačeći opredeljenja globalnog svetskog cilja u razvoju, "održiv razvoj", koji ima osnovno opredeljenje zaustavljanja u raubovanju prostora i očuvanje prostora za buduće generacije, malo selo treba bar očuvati kako bi zadovoljili tom opredeljenju.

Naš razvojni koncept naročito kad je u pitanju razvoj gradova je decentralizacija. I taj cilj ćemo lakše ostvariti ako pomognemo i razvijamo mala sela.

Takođe, dokument "Agenda 21" o ljudskim naseljima UN štiti ljudska naselja i naročito autohton život u seoskim ruralnim sredinama.

Nove razvojne šanse u poljoprivredi zasnovane na novim tehnologijama (farme, veći posedi) daju malom selu veliku šansu u organizaciji naselja i funkcionisanju novih rešenja.

Privredno gledajući, naše malo selo je veliki resurs u privrednom smislu, posebno u razvoju poljoprivrede u cilju proizvodnje zdrave hrane, turizma (seoski turizam), industrije poljoprivrednih proizvoda i ekoloških tehnologija (mala privreda).

3.1. Preduslovi za opstanak i revitalizaciju malih sela

Sudbinu malih sela odrediće, pre svega, budućnost razvoja sela i poljoprivrede na prostoru Republike Srbije. Neophodni su pored političkih stavova i želja, kao i potencijala, i materijalni uslovi za revitalizaciju sela, poljoprivrede i kvalitetnijeg života. Ocenjujemo da ima i previše raznih stavova, a premalo konkretnih projekata i inicijative.

Stoga, pre svega, treba sistemski (planski) izgraditi puteve ka procesu obnove i revitalizacije življenja

u selu, pa stoga i u malom selu. Treba doneti neku vrstu uzansi po kvalitetu i kvalitetu ponude u prostoru da bi život na selu postao konkurentan gradskom načinu života. To podrazumeva, pre svega, vrednovanje rada na selu i sigurnost zarada približno gradskim zanimanjima.

Mogućnosti kreditiranja stanovništva koje živi u selu, a naročito malom selu, da ravnopravno konkuriše za svoje razvojne želje u kupovini osnovnih sredstava za rad u poljoprivredi, maloj privredi i slično.

Omogućiti stanovništvu približno isti ili sličan standard u domenu komunalnih uslužnih delatnosti i korišćenje suprastrukture na nivou ponude gradskog načina življenja. To znači da selo, tj. svako selo, mora imati asfaltni put, kao vezu sa svetom, sigurno snabdevanje električnom energijom, sigurno snabdevanje vodom i telefonsku mrežu. Za ta četiri osnovna infrastrukturna sistema moraju se naći mogućnosti da bi život u seoskim naseljima bio dostojan čoveka na pravu novog milenijuma.

Centri zajednice sela koji opslužuju manja sela moraju biti za to opremljeni (školstvo, zdravstvo, kultura i dr.).

Posebno treba doneti stimulativne mere za onu populaciju koja živi u malim ili onim najudaljenijim selima kao što su: oslobađanje od poreza, povoljniji uslovi kreditiranja, prioriteta u opremanju sela infrastrukturom i dr.

Sve ovo treba društveno verifikovati, stvoriti sigurne izvore finansiranja i fondove za zajedničke aktivnosti, kao i imenovati državne i druge institucije za to ostvarivanje.

U sistemu planiranja neophodno je izraditi i implementirati prostorne planove u funkciji ovih ciljeva.

Tako treba i prostornim planovima pojedinih regija globalno regulisati opstanak i obnovu malih sela.

Za mala sela nije neophodno raditi regulacione planove ali u pojedinim generalnim planovima mreže infrastrukture treba takođe regulisati mogućnost opremanja svakog sela infrastrukturom.

Svako selo je jedna složena prostorna organizacija i specifična sudbina, stoga izrada "Programa za obnovu" za svako malo selo treba da bude prostorno planski dokument koji će sadržati analizu stanja i predloge za budućnost sa ciljem opstanka sela.

Ubedeni smo da postoje mnoge institucije raznih struka kao i kvalifikovani kadrovi i ostali neophodni potencijali tako da do obnove i revitalizacije malih sela može brzo da dođe. Neophodna je samo sistematska organizacija u toj funkciji.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U naseobinskom sistemu Republike Srbije mala sela po broju imaju znatan procenat učešća – oko 40%. Njihova sudbina u poslednjih 30 godina – period 1961–1991. – nije bila izvesna, niti se društvena zajednica naročito brinula o njihovom budućem razvoju. Preovladavala je teza da ih treba prepustiti izumiranju.

Srećom to se ipak nije dogodilo, već ćemo i dalje tj. u 21. vek ući čak i sa većim brojem malih sela nego pre 30 godina.

Osnovni razvojni putevi kojima treba dalje razvijati prostor Republike Srbije upućuju na neophodnu promenu strategije u razvoju malih sela tj. u potrebi za njegovom obnovom i revitalizacijom.

To nije samo romantična želja, već stvarnost koju ako ne rehabilitujemo i ne stvorimo optimalne uslove za to možemo se udaljiti od globalnih razvojnih ciljeva prostornog razvoja Republike.

Decentralizacija, ravnomeran razvoj, održiv razvoj, zdrava hrana, ekološki način življenja, i drugi ciljevi, mogući su i veoma racionalno ostvarivi upravo obnavljanjem malih sela.

Razvijanje ekstenzivne i konkurentne zdrave poljoprivrede, turističke privrede, industrije na bazi prirodnih i drugih resursa koje ima selo, velika su naša razvojna šansa.

Malo selo je naša stvarnost koju nismo mogli da izbegnemo stoga treba da je shvatimo, valorizujemo i stavimo u funkciju održivog razvoja prostora Republike Srbije.

Za to postoje opravdanja koje pokazuju primeri drugih država, postoje stručni, naučni i drugi potencijali da taj cilj brzo ostvarimo.

LITERATURA

- [1] Lutovac M.: "Ibarski Kolašin i poreklo stanovništva", SANU, Beograd, 1954, str. 112.
- [2] Simonović Đ.: "Sistem seoskih naselja u užoj Srbiji", IAUS, Beograd; Beograd 1976, str. 5.
- [3] Simonović Đ.: isto, str. 5.
- [4] Kojić B.: "Seoska arhitektura i rurizam", Građevinska knjiga, Beograd, 1973.
- [5] Malobabić R.: "Naučna misao o budućnosti malog sela u Republici Srbiji", Zbornik radova "Vlasinski susreti 98", Zavod za sociologiju sela, Beograd, 1998.
- [6] Simonović Đ.: "Sistem seoskih naselja u Užoj Srbiji", IAUS, Beograd, 1976, str. 5.
- [7] Kojić B.: "Seoska arhitektura i rurizam", Građevinska knjiga, Beograd, 1973, str. 150.
- [8] Kojić B.: isto, str. 151.
- [9] Simonović Đ., Ribar M.: "Uređenje seoskih teritorija i naselja", ibi, Beograd, 1993, str. 165.
- [10] Tošković D.: "Razvoj sela i planiranje", Monografija "Dugoročni razvoj, organizacija i korišćenje prostora Srbije", IAUS, Beograd 1995, str. 127.
- [11] Kojić B.: "Problemi prostorne organizacije razvoja naselja", Naučna komisija IAUS, Beograd, 1972.
- [12] Prostorni plan Republike Srbije, IAUS, Beograd 1996, str. 30.